

„KÖNYV, AMELYBE EZREK ÁLMA RÉVEDT . . .”

A könyv, amelybe ezrek álma révedt, Homérosz, ötszáz évvel ezelőtt jelent meg először nyomtatásban. Mint minden ilyen évforduló, ez is megállít, számvetésre kész: mit jelentett az évszázadok folyamán az európai kultúrának ez a közvagyona. Arról természetesen nem lehet szó, hogy egy rövid dolgozat keretében áttekintsem Homérosz utóéletét.¹ Egyetlen szempontból nézve csak a kérdést, közelebről azt próbálom néhány esetben megvizsgálni, milyen volt a viszony Homérosz európai és magyarországi utóélete között, különösen a XIX. századra összpontosítva a figyelmet.

Nietzsche egy gyakran idézett dolgozatában azt fejtegeti, hogy az ókor kultúrájának tanulmányozása során az újkor embere viszonyba lép az ókoréval, s míg e kapcsolatban a múlt szavát akarja megérteni, a maga helyzetét értheti meg jobban.² Ha a változó korok változó Homérosz-képét nézzük, nem tagadhatjuk, hogy ez állításban sok igazság van. A Homérosz-hatás, a Homérosz-értelmezés nagy pillanatai azok voltak, amikor a Homéroszhoz való viszony az illető korszak önértelmezésének összefüggésében tudatosodott és fogalmazódott újra.

A Homéroszra tekintő önértelmezés két síkon fogható meg: nyelvi-stilisztikai, ill. eszmei síkon. A reneszánsz számára Homérosz elsősorban nyelvi és stilisztikai problémát jelentett. Nemcsak, mert meg kellett tanulni görögül – ismeretes, hogy Dante nem olvasta Homéroszt, és Petrarca is küzdött

¹ A Dantétól Goethe-ig terjedő időszakra vonatkozólag lásd G. Finsler: *Homer in der Neuzeit*. Leipzig–Berlin 1912.

² *Wir Philologen: Werke*. X. Leipzig 1896. kül. 364–365.

a görög nyelvvel —, hanem mert, éppen a görög tudás el nem terjedt volta miatt, le is akarták fordítani. Ekkor ti. szükségképpen felmerült a kérdés: hogyan? Prózában? De a szép, retorikus latin próza a maga alárendelőleg többszörösen összetett körmondataival, viszont a szóösszetételek kerülésével éppen ellenkezője volt az inkább mellérendelően szerkesztő, viszont összetett jelzőkben duskáló homéroszi nyelvnek. A korai fordítók ezért igyekeztek ugyan szó szerint fordítani, de tanácstalanságukban jelzőket, sőt, nem ritkán, még a teljes fordítást adtak is, egész jeleneteket egyszerűen elhagytak. A végeredmény száraz gyalogpróza lett. De a versben fordítók sem voltak könnyebb helyzetben, hiszen a szép latin hexameter-nyelvnek is megvoltak a maga — Vergiliusban és Ovidiusban testet öltött — normái, ez is rétorikus volt, ha másképpen is, mint a próza, amellettt lassúbb lejtésű (spondeikusabb), mint a görög, s itt is felmerült a jelzők kérdése. Sarkítva úgy mondhatnám: minél homéroszibb akart egy fordítás lenni, annál kevésbé lehetett szép latin szöveg, és minél szebben hangzott latinul, annál kevésbé volt homéroszi. Innen érthető, hogy viszonylag keveset fordították az eposzt, nem mert nem értették (sokkal nehezebb prózai szöveggel is megbirkóztak), hanem mert tudatosodott bennük a két stílus különbsége: a Homérosszal való szembenézés nyomán világosabban látták saját, a középkori latin stílustól nem kevésbé elütő, értékrendjük egészének megfelelően az antik latin példaképekhez igazodó stílusuk, a sajátosan reneszánsz latin stílus jellemző vonásai.³

Az első magyarországi Homérosz-fordítónak, aki még latinra fordított két részletet az *Ilias*ból, Janus Pannoniusnak, szintén ezekkel a nehézségekkel kellett megküzdenie. Hogy ez milyen magas fokon sikerült neki, azt máshol próbáltam

³ Vö. a Janus Pannonius görög versfordításairól szóló dolgozatom angol változatában mondottakat: *Verse Translations from Greek by Janus Pannonius*: Acta Ant. Hung. 20, 1972, 235; 270. — Az első Homérosz-fordítókról: Finsler: i. m. 16—28.

részletesen bemutatni.⁴ E fordítások azonban nemcsak mint egyszerű Homérosszal való szembesülések érdekesek, hanem, kivált az Iliasz 2. énekéből való részlet fordítása, mint imitatio, versengő utánzás is. Ezt a részletet ti. Cicero is lefordította, és Ovidius is elbeszélte.⁵ Janus tehát itt a maga Homérosz-átültetésének a nagy klasszikusokéval való szembesítésére hív fel, vagyis a stílus-eszmény megvalósítását két oldalról világítja meg, egyrészt Homérosz felől, akit fordít, de akitől bizonyos tekintetben mégis eltér, másrészt a latin példaképek felől, akikkel verseng, de akikhez mégis hasonlítani akar.

Ez a magas fokú stilisztikai tudatosság vagy tudatosítás azonban maga is egy nagyobb összefüggésbe illeszkedik. A klasszikus latin stílus a korszerű, a humanista műveltség ismérve volt. Vitéz János keserűen panaszlik a magyarországi latinság pórias volta miatt,⁶ Janus pedig, aki nemegyszer szól indulatosan a hazai „barbár világról”, saját kijelentése szerint egyebek között éppen azért fordította a Diomédész – Glaukosz találkozást az Iliasz 6. énekéből, mert „nincs még egy olyan ragyogó dolog, mint az emberi előkelőségnek az a mélységesen erkölcsös kicsúfolása, amikor az emberi ősfák zöldelése teljesen találóan van az erdők lehulló lombjához hasonlítva, hogy a halandók méltán abbahagyják végre őseik dicsőségének barbár göggei való hánytorgatását, meggondolva, hogy nemzetségük mennyire hasonló a fák leveleihez, melyek tavasz derekán születnek, s az ős közeledtére leperegnek”.⁷

Homérosz tehát nemcsak a stilisztikai tudatosságot erősítette magyarországi fordítójában, hanem a művelt, a nyelvi műveltségére büszke reneszánsz költő öntudatát is műveletlen, latinul barbárul vagy sehogyan sem tudó,

⁴ *Janus Pannonius görög versfordításai*. In: *Janus Pannonius*. Szerk. Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp. 1975. 428–436.

⁵ Cicero, *De div.* 2, 63; Ovid. *Met.* 12, 11–23.

⁶ *Epist.* 2 p. 38, 3–12 Boronkai.

⁷ *Iani Pannonii Opera*. Utrecht 1784. II p. 76.

csak származására büszke környezetével szemben.⁸ Homérosz első magyarországi hatása tehát egyszerre nyelvi és eszmei volt, stíluseszmény-, műveltségeszmény- és világ-szemlélet-tudatosító.

Majd négy évszázad telt el, amíg Homérosz ismét ilyen formáló-tudatosító hatást gyakorolt a magyar irodalomban. Sok oka volt a hatás e hosszú szünetének, nem utolsósorban, hogy a XVII. századtól alig akadt, aki tisztességesen tudott volna görögül. Az újra-hatás megint a fordítás révén kezdődött, lényegében ugyanazoknak a homéroszi sajtáságoknak a felismerésével, amelyek a reneszánsz latin fordítóinak is kérdései voltak: a jelzők, a vers daktilikus lejtése, a nyelv retorikus (finomkodó) vagy nem retorikus volta — csak éppen itt nem a latin, hanem a magyar nyelv vonatkozásában. Kölcsey, aki már a század elején alaposabban elmélyedt a görög nyelv, közelebről Homérosz tanulmányozásában,⁹ 1814. január 22-én ezt írja Szemere Pálnak:

„Én a görög hexameterek fordításában mind eddig szerencsés lépést nem tettem, bár sokszor próbáltam. Az Appollonra írt homeroszi himnuszt s Bionnak Adónisát kezdém átültetni, de mind a görög epithetonokban, kivált a komponáltakban, mind a dactylus lábokban győzhetetlen nehézségek adták elő magukat. A németek sokkal szerencsésebbek, ők komponálnak és dekomponálnak azon szabadsággal, melyet a görög oly szépen tud használni.”¹⁰

1820. november 25-én pedig ugyancsak Szemerének:

„... Csinos, bájos szépségű Homért én ezerszer könnyebben adhatok, mint olyat, amelyet Kazinczy Ferenc durvának kiáltott.”¹¹

⁸ Részletesebben: *Janus Pannonius görög versfordításai*: i. h. 427–428.

⁹ Vö. levél Kazinczynak 1809. április 19-én: *Kölcsey Ferenc Összes művei*. Sajtó alá rend. Szauder Józsefné és Szauder József. Bp. 1960. (A továbbiakban: ÖM) III. 27.

¹⁰ ÖM III. 126–127. Hasonló értelemben ugyanaz nap Kazinczynak, uo. 123–124.

¹¹ ÖM III. 271. Kazinczyról mint Homérosz-fordítóról Ponori Thewrewk Emil Iliasz-fordítása bevezetésében: *Homeros Iliasa*. Bp.

A Homérosszal való szembesülés tehát itt nem a tulajdon stílusezsmény tudatosítása, hanem egyrészt a fordítás elvi kérdéseinek tisztázása, másfelől a költői nyelv nem elég hajlékony voltának felismerése és a nyelvfejlésztés szükségességének elismertetése irányában hatott.¹² A kettő természetesen összefüggött egymással, hiszen a nyelvgazdagítás és -finomítás egyik eszköze éppen a műfordítás volt. Hogy a nyelv pallérozására való törekvés megint milyen általánosabb összefüggésekbe illeszkedik, közismert.

Hasonló jelenségek tőlünk nyugatabbra is megfigyelhetők, korábban, kevésbé és nem feltétlenül Homérosszal kapcsolatban Angliában és Franciaországban, a XVIII. sz. közepén erőteljesebben és éppen Homérosszal kapcsolatban Németországban. Ez nyilván az egységes irodalmi nyelv iránti igénnyel is összefügg. Homérosz azonban más összefüggésben vált fontossá a XVII. sz. derekától a franciáknál, majd Nagy-Britanniában, a XVIII. sz. közepétől pedig Németországban.

Valószínűleg 1670-ben írta meg François Hédelin Abbé d'Aubignac nevezetes művét az Iliasról, amely ugyan nyomtatásban csak jóval később jelent meg, de baráti körben kéziratban is hatott.¹³ E mű mondanivalójának lényege, mint ismeretes, az, hogy az Ilias több szerző költötte, önálló énekek pusztá füzére, mely énekeket eredetileg nem írtak le, csak később szedegettek össze és rögzítettek írásban, Homérosz pedig, a nagy költő soha nem is létezett. A Homérosz-

1906. XXV—XXIX. Vö. Kölcsey Szemerének 1823. április 6. ÖM III. 278—1289.

¹² Vö. Szemerének 1813. november 4. ÖM III. 105; Kazinczynak 1815. július 5. 190, ahol a neologizmusokat Homéroszra hivatkozva védi stb.

¹³ *Conjectures académiques ou dissertation sur l'Iliade*. Paris 1715. Ez az első kiadás névtelenül jelent meg. Újra kiadta, alapos bevezetéssel és jegyzetekkel V. Magnien, Paris 1925. A mű jelentőségére először G. Finsler hívta fel a figyelmet: *Die Conjectures académiques des Abbé d'Aubignac*: Neue Jahrbücher 8, 1905, 495—508, és i. m. 208—210.

kritika már d'Aubignac számára sem csak valami elvont történeti kérdés volt, hanem — az általa ismert Bacon szellemében — a tekintélyek vak elfogadásával szemben az egyedül a józan észre támaszkodó, szabad kutatáshoz való jog biztosítását is jelentette. Ez nem lehetett minden kockázatos időszerűség nélkül, különben a szerzőnek aligha kellett volna olyan nyomatékosan hangsúlyoznia, hogy politikai és vallási vonatkozásban feltétlenül elismeri a tekintélyeket.¹⁴

Ez azonban csak előjáték volt egy másik nem kevésbé nagy horderejű vitához, melyben a „homéroszi kérdésnek” szintén jutott szerep. 1687-ben, Ch. Perrault költeményével vette kezdetét az az irodalmi harc, mely a régiek és a modernek vizsgálta néven közismert, s mely a fejlődésgondolat és a történelmi szemlélet első öntudatos megnyilvánulása volt.¹⁵ Barbár és fejletlen viszonyok közt csak barbár és tökéletlen költészet jöhet létre, viszont minél kifinomultabb egy társadalom, annál tökéletesebb a költészete — így a modernek, míg a régiek hívei, elismerve, hogy a költőt körülményeiből kell megérteni, azt igyekeztek bizonyítani, hogy a barbár körülmények között is megnyilvánulhatnak olyan sajátságok, amilyeneket a fejlett korok is értékelhetnek, pl. az egyszerűség. Mindkét fél érvelésében jelentős helye volt a homéroszi költeményeknek, mindkét fél Homéroszban egy primitív kor költészetét látta, csak amíg az egyik fél ezért mint túlhaladottat, s mint a régi kor bálványát elvetendőnek tartotta, a másik éppen azért, mert egy primitív világ egyszerűségét fejezte ki, talált benne becseset. Mindkét fél megegyezett ui. abban, hogy a szellemi élet, s így a költészet is, közvetlen

¹⁴ *Conjectures* 1—3; 28; stb. Vö. de la Motte és Mme Dacier vitáját, idézi Magnien a bevezetésben, XIX, 2. j.

¹⁵ A részletekre vonatkozólag lásd D. M. Foerster: *Homer in English Criticism. The Historical Approach of the Eighteenth Century.* New Haven 1947. 1—15; K. Simonsuuri: *Homer's Original Genius. Eighteenth Century Notions of Early Greek Epic.* Cambridge 1979. 19—36. Primitíviségért mindamellert senki sem magasztalta a homéroszi világot.

kapcsolatban van a társadalom fejlettségével, s ez a kapcsolat egyértelmű és egyirányú: a szellemi élet a társadalom fejlettségének függvénye, valamint abban, hogy a fejlődés maga is egyirányú és egyenes vonalú, s Homérosz mindkét fél számára fontos volt a maga világának értelmezésében.

A homéroszi költemények Vico számára is egy nyers kor nyers kifejezései voltak, vagyis a költészet szerinte is szoros összefüggésben van korával.¹⁶ Mégis nagy a különbség közte és a franciák közt. A franciák lenézték vagy mentegették Homéroszt nyersesége miatt, értékelésükben mindenesetre a saját korukhoz viszonyították. Vico a költeményeket a maguk korában értékelte: a homéroszi költemények azért nagy alkotások, mert nyersen fejeznek ki egy nyers kort, ha nem azt tennék, nem lennének nagyok.¹⁷ Vico továbbá a mitológia és a költészet alakjaiban nemzedékek közös, formálódó és a képzelet által kiterjesztett tapasztalatainak képekben való általánosítását látta.¹⁸ Ezek az alakok tehát nemzedékek közös alkotásai, s ha a homéroszi költemények különféle sajátságai arra mutatnak, hogy a költemények nem egy helyen és nem egy időben keletkeztek, úgy ez azt is jelenti, hogy Homéroszban a görögök a költőre vonatkozó tapasztalataikat összegezték, a neki tulajdonított költeményekben pedig a maguk nemzedékeken keresztül alakuló-öröklődő történelmi tapasztalatait.¹⁹ Homérosz tehát épp úgy fizikai valótlanság és metafizikai (költői) igazság, mint a költői

¹⁶ *Cinque libri de' principi di una Scienza nuova*. Napoli 1730. (Ez már valójában a második kiadás, de az „igazi Homéroszról” szóló fejtegetést csak ebbe iktatta be.) Alább a könyv, a szakasz és a fejezet-számot, valamint a magyar fordítás — G. Vico: *Az új tudomány*. Ford. Dienes Gedeon és Szemere Samu. Bev. Rozsnyai Ervin. Bp. 1979². — lapszámait idézem.

¹⁷ „Nisi ita saepe dormitaret, nunquam bonus fuisset Homerus” — idézi egy másik művéből B. Croce: *Saggi filosofici*. II. La filosofia di Giambattista Vico. Bari 1933³. 199.

¹⁸ 1, 2, 37 p. 195; 1, 2, 47 p. 199.

¹⁹ 3, 2 prol. 523— 524.

alkotások alakjai. Amíg tehát a franciák esetében a költő és a társadalom viszonya csak annyiban volt fontos, hogy az utóbbi meghatározza az előbbi, s így lett Homérosz a fejlődésgondolat, pontosabban a saját fejlettségükről alkotott elgondolásuk bizonyítéka, Vico számára ez a kérdés az alkotó egyéniség és közösség viszonyát jelentette, Homéroszt pedig annak bizonyítékául hozta fel, hogy ezen a korai fokon még nem az egyén a nagy alkotó, hanem a közösség: a nép alakítja-bővíti az egyszeri tapasztalásból kicsírázó művet. Alkotó és közösség ekkor még egy volt.

Nem sokkal később Skóciában ugyancsak a fejlődésgondolatból kiindulva egy másik vonatkozás vált meghatározóvá, az nevezetesen, hogy a primitív viszonyok közt még nincsenek megkötöttségek, sem társadalmi, sem irodalmi törvények és szabályok, amelyek gúzsba kötnék az embereket, s így mindenki szabadon, őszintén, erőteljesen kimondhatta azt, amit érzett és amit látott. A költő ennek megfelelően akkor nem más költőket utánozott, hanem ő is azt mondta el, amit látott, a természet utánózta (természetten az egész környező világot értve): eredeti tehetség (original genius) volt. Ilyen eredeti tehetség volt a görögöknél Homérosz, a keltáknál Ossian. Ilyennek látta Homéroszt Th. Blackwell 1735-ben,²⁰ s ezért hatott olyan hihetetlen mértékben R. Wood felismerése, hogy az eposzok kifejezései alapján „be lehet tájolni” Homéroszt, meg lehet határozni, hogy honnan nézve az Égei medencét szólott, hiszen a táj olyan, amilyenek Homérosz látta, vagyis Homérosz valóban a természetet utánózta, Homérosz csakugyan original genius.²¹ A brit

²⁰ *An Enquiry into the Life and Writing of Homer*. London 1735. Kül. 34–36; 51; 57–69; 104; 114. (A könyvön nem szerepel a szerző neve.) Bár visszatérő gondolat, hogy Blackwellnek és a skótoknak ismerniük kellett Vicot, ez a század első felére nem bizonyítható.

²¹ R. Wood: *An Essay on the Original Genius of Homer*. London 1769 (és hamarosan újabb kiadások). Kül. VI–XVI. Az original genius legnépszerűbbé vált kifejtése: Ed. Young, *Conjectures on Original Composition*. London 1759 (eredetileg névtelenül; még azon évben

kritikusok tehát – ugyancsak elfogadva a fejlődésgondolatot, s így azt, hogy az emberiség korai korszaka primitív volt – azt hangsúlyozták, hogy éppen, mert primitív volt, az egyéniség szabad érvényesülése elé nem voltak akadályok állítva. Náluk az egyéniség-gondolat vált hangsúlyossá, s Homéroszban, ill. a hatvanas évektől kezdve Ossianban éppen ezt a szabályoktól nem nyügözött, a természetet utánzó eredeti tehetséget látták, Homérosz által is tudatosítva a maguk korának egy fontos esztétikai és társadalmi értékét.²²

Ezek az eszmék hatottak német földön, ahol azonban a viszonyok mások voltak, mint Franciaországban vagy Nagy-Britanniában, a polgárság gyengébb, a különféle megkötöttségek erősebbek. Érthető, ha itt a hangsúly inkább az egyéniség szabadságára esett, a szabadságra a társadalmi megkötöttségektől, és – összefüggésben a némettség mint program gondolatával is – főképpen a szabadságra a (francia) klasszicizmus szabályaitól, és érthető, ha az a kor, amelyben ilyen megkötöttségek nem léteztek, eszményi színben tűnt fel előttük. Az emberiség gyermekora gondolatnak itt egészen más értéke lett, mint Bacon vagy Voltaire számára. Ennek megfelelően alakult a német felvilágosodás Homérosz-képe, elsősorban Herdernél.

Herderre hatott Wood és hatott Blackwell,²³ de eszméiket a német viszonyoknak megfelelően alakította. Ő nem beszél

---

második kiadás), de számos más munka is foglalkozott a kérdéssel. Vö. még P. Kaufmann: *Heralds of Original Genius*. In: *Essays in Memory of Barrett Wendel by his Assistants*. Cambridge Mass. 1926. 191–217.

²² A skót kritikusokról L. Whitney: *English Primitivistic Theories of Epic Origins*: *Modern Philology* 21, 1923–1924, 339–378; Foerster: i. m. 41–62; Simonsuuri: i. m. 119–131. Elgondolásaik jórészt megelőzték Rousseau-t és a „nemes vadember” képzetét.

²³ *Fragmente über die neuere deutsche Literatur. II. Wie kennen wir die Griechen?*: Herders Werke (Düntzer) XIX 130: Blackwell „kulcs Homéroszhoz”. A munka 1767-ben jelent meg, de 1759 és 1763 közt íródott. (A további hivatkozások is a Düntzer-féle kiadás szerint.)

a primitív viszonyok barbár voltáról (mint ahogy Ossian vonatkozásában az ezt egyébként nem szépítő skótok is erősen eszményítették az ősi állapotokat), Homérosz az ő számára a derűs egyszerűség világa lett, melyet, Ossianéhoz hasonlóan, még nem rontott meg a mesterséges és mesterkelt kultúra.²⁴ Az ő szemében Homérosz a nép gondolatait, tudatát kifejező népköltő, aki nem népétől – nyelvétől idegen normák meghonosításával vesződött, akit nem tudós szabályok vagy természetfeletti ihlet vezetett, hanem aki személyes élmény alapján, szóban alkotott egységes alapgondolatú, de tetszés szerint tovább alakítható költeményeket, s akinek költeményei szerves fejlődés módján épültek tovább a hagyományban, mígnem azokat összegyűjtötték és írásban rögzítették.²⁵ Bár Herder nem hangsúlyozta annyira a „genius” szerepét, mint a skótok, nem is oldotta fel a költő személyét a közösségben, mint Vico. Az ő figyelme is elsősorban az alkotó személyiségre irányult, s Homérosz-képében bizonyos

---
 Továbbá: *Von Ähnlichkeit der mittleren englischen und deutschen Dichtkunst* usw. (1777): Werke V 383; *Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und alte Völker*: uo. 351–352; 358–360; stb. Herder Homérosz-képéről lásd. F. Wagner anyaggyűjtését: *Herders Homerbild, seine Wurzeln und Wirkungen*. Diss. Köln 1960.

²⁴ Wood még szinte mentegetődzött Homérosz írástudatlansága miatt (i. m. LXV), Herder viszont Blackwell és a skót kritikusok szellemében a tudós és szabályokat szem előtt tartó gondolkodásmódot egyenesen károsnak ítéli a költői alkotás szempontjából: *Auszug . . .*: Werke V 349.

²⁵ *Stimmen der Völker in Liedern*. Előszó (1778): Werke V 5. A homéroszi költészet és általában minden költészet néphez való közelségét már Vico kiemelte, de Viconál ennek a fogalomnak sokkal inkább politikai és filozófiai töltése volt, mint Herdernél. Mindenesetre nincs kétségtelen jele, hogy Herder már ekkor alaposan ismerte volna Vicot: O. v. Gemmingen: *Vico, Hamann und Herder*. Leipzig 1918. 37; G. A. Wells: *Vico and Herder*. In: G. Tagliacozzo (szerk.): *Giambattista Vico*. An International Symposium. Baltimore 1969. 93–102. — Összefoglaló jellegű: *Homer ein Günstling der Zeit* (1795): Werke VII 253–274.

értelemben a német felvilágosodás költő és kultúra-képe is összegeződött.

Nálunk ugyan Herdernek a népköltéssel, annak nyelvvel kapcsolatos gondolatai hamar terjedtek,²⁶ Ossian is népszerű lett,²⁷ Homérosz hatásáról azonban még jó darabig nem beszélhetünk, s mikor Homérosz először igazán kérdéssé vált, mint láttuk, akkor is nyelvi és stiláris vonatkozásban lett az önismeret és az önértelmezés előmozdítója.²⁸ Költészettörténeti kérdéssé akkor lett, amikor már nem a nyelv, hanem általában a népiesség került a figyelem előterébe (növekvő politikai töltéssel), éspedig főképpen Arany munkásságában.

Gyulainak írt ismeretes önéletrajza szerint Arany a harmincas évek második felében vette elő Homéroszt és ottan ottan olvasgatta, küzdve a nyelvvel,²⁹ de igazán a negyvenes évek közepén merült el benne.³⁰ Minden valószínűség szerint ekkor már ismerte Herdert, legalább ennek Homéroszt és Ossiant összehasonlító tanulmányát: az *Ősszel szembeállításában*, mint Pukánszky Béla rámutatott, feltűnően sok a rokon vonás a két költő herderi összehasonlításával.³¹ Talán

²⁶ Pukánszky Béla: *Herder hazánkban*. I. Herder és a népies irány. Bp. 1918.

²⁷ Vö. Heinrich Gusztáv bevezetését Fábián Gábor *Ossian-for-dításához*. Bp. 1903. 3–96; Elek Oszkár: *Ossian kultusz Magyarországon*: EPhK 57, 1933, 66–76.

²⁸ Sajátos módon nálunk Kisfaludy Sándor az első, aki — nyilván nem Homérosz, hanem Herder olvasása nyomán — az iskolás kritikával szemben a lángész szabadságát hangoztatja, Homéroszra és Ossianra hivatkozva (Pukánszky: i. m. 82–83), de félek, ez inkább csak eszmei alap keresése a kritika elviselni nem tudásához.

²⁹ Gyulai Pálnak írt levél 1855. június 7-én, *Arany János Összes művei*. Kritikai kiadás. (A továbbiakban: ÖM) XVI. 559–560.

³⁰ Szilágyi Istvánnak 1846. febr. 22. ÖM XV. 28–9.

³¹ Homérosz és Ossian együtt említve a Petőfinek 1847. február 28-án írt levelében: ÖM XV. 59. Homérosz Herdernél is egy „ifjú nép” költője, Ossian a hősi kor utolsó hangja: *Homer und Ossian* (1795): Werke XVII. 405–418. Vö. Szilágyi István levelét Aranyknak 1847. április 9.: ÖM XV. 80. Pukánszky: i. m. 85–90.

a skótok gondolatai sem voltak számára ismeretlenek – Petőfi ismerte Blair tanulmányát Homéroszról és Ossianról, s alkalmasint ez adta neki az alapot a maga összehasonlító versének megírására³² –, mindenesetre Arany költeményében e szavak: „Törvényök nincs – boldog hiány! A vének élő szája rendel Igazságot . . .” inkább a skótok Homérosz-képére emlékeztetnek. Ennek kiemelését persze Arany a Bach-korszakban, a régi jó táblabírákra való nosztalgikus visszagondolás légkörében, fájdalmasan időszerűnek is érezhette.

Ez azonban nemcsak az ötvenes évek elejének pillanatnyi hangulatából adódott. 1847. február 28-án Petőfinak írt, gyakran idézett levelében arról beszél, hogy egy Homérosz típusú költő a még szolgává nem igazott magyarság világába illett volna, az ő magáéba inkább Ossian.

„Egy ily epost, remélem, vérré tanulna a nép s buzgóbban énekelné azt, mint az olasz matróz *Gerusalemme liberata*ját; a nemesi rend (talán) elszégyelné magát, átvennie a néptől, mint most a népdalokat, s lenne a költészet nem az „írástudók és farizeusok”, hanem a *nemzet* költészete.”³³

Nem sokkal később pedig Szilágyi Istvánnak – hasonló összefüggésben – az Iliaszt és az Odüsszeiát említi mint „nép epost”:

„Bennök az egyszerűség a költői fenséggel párosulva van, s ha nem ez a népi költemény feladata, úgy nincs róla helyes fogalmam.”³⁴

Arany tehát mindjárt Homérosszal való első behatóbb foglalkozása során kialakította a maga felfogásának legalább alapjait Homérosz költészettörténeti helyét illetően: annak a kornak a költője ő, amikor – hogy megint az *Ősszel* szavait idézzem – „elnyomás, népszolgaság . . . ismeretlenek”, amikor a nép társadalmilag is, művelődésileg is egynemű közösséget, a teljes társadalmat jelentette. Ez természetesen

³² Pukánszky: i. m. 87.

³³ ÖM XV. 59, vö. Pákh Albertnek 1853. február 6.: ÖM XVI. 170.

³⁴ 1847. nagypéntek: ÖM XV. 77.

még lehetne herderi vagy skót eredetű felfogás — bár Arany történelmileg-társadalmilag sokkal határozottabban fogalmaz, mint Herder —, Arany azonban ezt, Herder szellemétől nem idegen módon, de feltétlenül a hazai viszonyokhoz igazodva (amiben Petőfi költészete mellett Erdélyi János, egyébként szintén herderi ihletésű, népköltészet-dolgozatának is lehetett szerepe), mint a Petőfinek írt, idézett levele mutatja, mindjárt a nemzeti kérdésével összefüggésben szemlélte, s ezzel új távlatba állította: Az ősi egyneműség felbomlott, a „nép” a nagyobb közösségnek, a nemzetnek egy része lett, a kultúra is kettéhasadt, s a feladat, amely a költő előtt áll, olyan költészet teremtése, amely a megváltozott körülmények között is az egész, már nem egynemű közösség vérvé válhatik, amelyet az egész nemzet a magáénak elfogad. A kérdés tehát az: miképpen lehet a homéroszi költő viszonyát közösségéhez más, bonyolultabb körülmények között megismételni. A kettőnek, Homérosznak, „az ókor emberének” és magának, „az újkor emberének” viszonyba állítása segítette Aranyt mind Homérosz, mind a maga helyzetének tisztán látásában (még akkor is, ha a homéroszi társadalmat herderien eszményítve látta). Ezért látta a különbségeket is a Homérosz meg a maga helyzete közt, ezért nem bálványozta vakon és utasította el a klasszikus eposz külsőségeiben való utánzását, ezért figyelte Ossiant, a Nibelung Éneket, Firduszit is, hogy a ma helyzetét értse ezek által is jobban, de ezért tér vissza, „a nemzet költőjének” szolgálatára készülve, mégis újra meg újra a Homérosz-kérdésre, mindig a költő és a közönség viszonyát vizsgálva.³⁵ Azt a kérdést tehát, amely a francia felvilágosodástól kezdve a Homérosz körül folyó viták alapja volt, de amelyet sokszínűségében és konkrét történeti-

³⁵ Arany és a népiesség kérdéséről Sótér István: *A magyar irodalom története*. Főszerk. uő. IV. Bp. 1965. 53—59, és főleg Barta János: *Arany és a XVIII. század*: ItK 75, 1971, 574—583. = *Klasszikusok nyomában*. Bp. 1976. 244—255; Aranyról „a nemzet költőjéről”: Keresztury Dezső: „Csak hangköre más”. Bp. 1987. 241—310; az Ossian szerepről 268—270; a keserű kiábrándulásról 392—393 is.

ségében még Vico vagy Herder sem ragadott meg úgy, mint Arany. A fáziskésés az európai viszonyokhoz képest és a forradalom elé menő, majd annak bukását szenvedő magyar társadalom viszonyai határozottabb társadalmi és történeti látást, a Homérosszal és általában az epikával kapcsolatos európai nézeteknek nem pusztá átvételét, hanem mindjárt a hazai viszonyokra tekintő, de általánosan is érvényes továbbvitelét is tették lehetővé.

Az ötvenes évek elején Arany örömmel lelte fel ez irányú, még ki nem mondott gondolataihoz hasonlók kimondását Csengery Antal egy dolgozatában *A hőskölteményekről általában*, amely ezután viszont segíthette őt ezeknek a gondolatoknak a kifejtésében:

„Nagyon kielégített, mint az utas jól érzi magát, ha ismeretlen helyen egy úton megindulván, valaki bizonyossá teszi, hogy nem tévedt el.”³⁶

Tekintve, hogy az Arany szakirodalom, amennyire ismerem, ezt a dolgozatot jobbra vagy figyelmen kívül hagyja, vagy inkább csak az eposzi hitel összefüggésében említi, az utolsó részre összpontosítva a figyelmet,³⁷ talán nem lesz felesleges fontosabb gondolatait ismertetni.

„A hagyományokat, mondákat a szó, a beszéd őrzi meg – írja Csengery. A történetírás előtt keletkeztek; s nélkülöztek az anyag azon merevségét, melyet az írástól kölcsönöz a történet [ÖM XI. 326]. Amint szájról szájra szállnak: újabb

³⁶ Levél Tompának 1853. július 11-én, ÖM XVI. 259. Csengery tanulmánya eredetileg a Délibáb 1853. március 13-i számában jelent meg, újra közölve: *Csengery Antal Összegyűjtött munkái*. Bp. 1884. V. 326–34 (eszerint idézek). Vö. még Csengery dolgozatát Szabó István Iliasz-fordításáról: *Divatcsarnok* 1854. december 4. = Csengery A. Össz. munk. V. 321–325. Csengery mindkét dolgozatában Ponsardra hivatkozik, aki akkoriban Magyarországon is népszerű volt, de akinek ide vonatkozó fejtegetéseihez nem tudtam hozzáférni.

³⁷ Voinovich Géza: *Arany János életrajza*. II. Bp. 1931. 228–229; ÖM XVI. Adattára ismerteti Délibáb címszó alatt, 1147; rövidebben utal rá Keresztury: i. m. 391, de az Arany eposz-elméletével, esztétikájával foglalkozó dolgozatok nem említik.

adalékokat veszen föl az eredeti anyag, amelyek betöltik a hiányokat, hézagokat az események közt, egybefűzik, ami szét és külön van válva, egyszerűsítik a bonyolultat, megnagyítják az idomokat, s bensőbb jelentőséget tulajdonítanak az esetlegesnek . . . A népszellem mintegy öntudatlanul jár el a költői föladatban, díszítve, rendezve, toldva, indokolva.” [ÖM X. 268; 334; XI. 327; 331 – 2]. Így járnak el a dalnokok az elődök sikerült alkotásait átvéve, a fogyatékosabbakat tökéletesítve, a kiemelkedő tetteket keresve, s a többit ezek köré rendezve, amíg végül minden megtalálja a maga helyét, megteremtődik a részek között az egyensúly [ÖM X. 267; 334; XI. 327 – 8]. „A költő, ki ez építészeti föladatot teljesíti, utolsó helyen áll a dalnokok sorában, s egyszersmind magasan mindnyájuk fölött [ÖM X. 334]. Népelmű hűséggel teremtmő önállóságot, a szemlélet frissességével s a részletek . . . elevenségével . . . nagyobbszerű rendező lángészt kell párosítania . . . E mondákból hősköltemény akkor alakul, midőn a népek egyszerű, ősi viszonyaikból kibontakozva, átalakulás küszöbén állnak, de a kezdődő polgárisodás nem törleszté még el az ifjúság emlékezetét s az epicus múlt tisztán él a nemzet öntudatában” [ÖM X. 549]. – Fontos, hogy idegen hatás vagy a történeti kritika szelleme ne rontsa meg a mondák hőskölteménnyé alakulásának folyamatát [ÖM X. 270 – 3; XI. 21 – 2]. Homérosz „több mint művész; mert hű, mert igaz. Egyszerű, primitív erkölcsöket rajzol, gyermek nyelvén.” Éppen ebben a tekintetben jól látható a különbség Homérosz és a későbbi epika között, elég a homéroszi beszédek a vergiliusiakkal összehasonlítani [ÖM X. 345]. Végül arról szól, hogy az újkori epikus költőnek lehetőleg ragaszkodnia kell a hagyományokhoz, „melyeket a dalnokok szájából vőn át a krónika”, bele kell élnie magát a korba, amelyet ábrázol.³⁸

³⁸ Az idézetek, sorrendben, a következő lapokról: 327; 328; 329–330; 332; 333. A szövegben szögletes zárójelben néhány párhuzamos Arany-hely.

Minden Arany-ismerő azonnal látja, melyek azok a gondolatok, amelyek a *Zrínyi és Tassoban*, a *Naiv eposzukban* vagy valamelyik bírálatban megjelennek, de azt is, hogy amíg Csengerynél a hangsúly a történelem és a költészet viszonyára esik (hogyan alakul át a történelem költészetté), Aranynál a költői alkotás folyamatára. Ezért csupán néhány gondolatot ragadok ki, amelyek Arany Homérosz-értelmezése szempontjából fontosak.

Az első a költőnek és közönségének szolidaritása [ÖM XI. 326]. Ez abban a korban „midőn nép és nemzet elnevezés egy jelentéssel bírt, midőn a nemzet színe, java, bár külsőleg míveltebb, csinosabb, daliásabb — szellemileg épp oly naiv állapotban élt, mint a köznép” (ÖM X. 269), amikor az egyén nem volt „még bizonyos naiv egyformaságból teljesen kibontakozva” (ÖM X. 334) természetes volt. Ebben a szolidaritásban alakult a monda, a költészet. A kiindulópontot itt az a „számítanilag ugyan meg nem határozható, de korlátolt mennyiségű alapvonás” jelenti, melyekre az élet sokféle viszonyai visszavezethetők (X. 332), s melyek alapján — tehát nem feltétlenül történeti események alapján! — mint legnagyobb inventor, a nép (a névtelen egyesek sokasága) a történeteket kitalálja (ÖM X. 334). Ezek a lelemények öröklődnek nemzedékről nemzedékre, s gömbölyödnek, alakulnak mind kerekrebbre (ÖM X. 334; XI. 24; 227). Ez két dolgot jelent. Az egyik, hogy a közösség ellenőrző szerepet tölt be, „melyet a nép e költemények elfogadása, továbbadása közben gyakorolt” (ÖM XI. 326), elvetette, ami nem tetszett s elejét vette, hogy a költő a nép ízlésétől, világától idegen, romantikus szörnyeknek adjon lételt (ÖM X. 334), másfelől azt, hogy megőrizte, „felkínscelte” a költők számára azt, ami neki tetszett, amire nézve tehát „az énekszerző biztos lehetett, hogy elevenen érdeklik hallgatóit” (ÖM XI. 326; vö. X. 334). Ezt a folyamatot szerencsés esetben egy hivatásos dalközpont viheti tovább (ÖM X. 334; XI. 505). E rend tagjai középszerű költők lehetnek, de nekik is megvan a maguk tisztas feladata. Ők őrzik a költészet Vesta-tüzét, „melynél egy leendő lángész

isteni fátylóját meggyújtja” (ÖM XI. 188; vö. XVI. 251). E közepszerűek alakítják ki azon formákat, belső idomokat, amelyek révén a költészet célja elérhető (ÖM XI. 553; X. 265), amelyekből a lángész megalkotja a nagy művet (ÖM X. 334). Mert a lángész sem a semmiből teremt, és nem csak azt mondja el, amit lát, nem csak a „természetet utánozza”. Homérosz sem (ÖM X. 331). „Költészetben – valamint minden ágában a művészetnek – többé-kevésbé mindnyájan utánczóknak vagyunk. Maga a lángész meglevő példányok után indul” (ÖM XI. 164–5).

Arany tehát határozottan elutasítja a csak a természetet utánczó, „eredeti lángész” gondolatát, de a legkevésbé sem tagadja a lángész szerepét (ÖM XI. 156), csak beleilleszti egy folyamatba, amelynek egy pontján a lángész megjelenik, s korából merítve táplálékát „kifejezője bír lenni a közhangu-
latnak”, s mert ezt meg tudja tenni, mehetnek át alkotásai a sokaság ajkára, másfelől azonban „irányt jelöl, midőn ez irány még csak homályos sejtelem a sokaságnál” (ÖM XI. 488; 354; vö. *Hátrahagyott iratai és levelezése*. IV. 422). Így ment át Homérosz is a nép ajkára, s a szájhagyomány nem feltétlenül csak ront. „Ki merné eldönteni, vajon az az Iliász volt-e tökélyesebb, amelyet a maeoni vak koldus önjakúlag zengett phorminx-án, vagy az, melyet néhány századdal később, neve alatt összegyűjtöttek?” (ÖM X. 327).

Arany ui. Homéroszt nem író-költőnek tartotta. „A homéri művek egysége, s maga Homér is mint szerző megállhat a nélkül, hogy őt amolyan írogató, csiszolgotó költőnek kellene képzelni. A tárgyakat, sőt részben a formát is, örökölhette előbbi dalnokoktól, s az így nyert anyagot geniusza újjá teremthette, eggyé is olvaszthatta, a nélkül, hogy művét szükségképp le kellett volna írnia, segítvén emlékezetét az ismeretes anyag, sőt az alak némi durványa is. Ily módon nem kell hozzá oly hihetetlen emlékező tehetség, mint ha elejétől fogva sorrul sorra az egészen újon költöttet meg kellett volna tartania elméjében.” (ÖM XII. 136–7) Aranynak ez a felfogása nemcsak azért érthető, mert az egész XVIII. szá-

zadban meglehetősen elterjedt nézet volt, hogy Homérosz nem írt, amit Wolf filológiai érvekkel támogatott, hanem mert ez illett a költő és közönsége közvetlen kapcsolatáról alkotott elképzeléséhez: mihelyt az írás elterjed, ez a közvetlen kapcsolat megszakad, az egyik oldalán áll az egyedül aktív író, a másik oldalon az egészen passzív olvasó, s megszűnik a lehetősége, hogy a közönség elutasító magatartása a silány mű fennmaradását megakadályozza (ÖM XI. 326–7).

A homéroszi költő helyzete azonban még egy fontos vonatkozásban különbözött az újkoriétól. A homéroszi költő a közösségtől felkincselt anyagból merített, így válhatott maga is közkinccsé, kitalált történettel soha (ÖM XI. 11). A költemény anyagát a közösség egésze valónak fogadta el, az eposz hitele adottság volt. Mihelyt azonban az egységes kultúra megbomlik, a történelmi kritika felébred stb., ez az adottság megszűnik, s a költő vagy bevallottan kitalált történettel áll elő, eltérve a régi epikus költő magatartásától, vagy, ha meg akarja ismételni az új körülmények között is annak helyzetét (mint ahogy Arany ezt akarta), meg kell teremtenie az eposz hitelét, alapjában a homéroszi költőtől nem eltérő módon, a hagyományra hivatkozva, amely mint hagyomány elfogadott. Ezt a kérdést azonban, az eposzi hitel kérdését, a szakirodalom bőven tárgyalja.³⁹

Látnivaló, hogy míg Arany a negyvenes évek végén a Homérosz-helyzet és a maga helyzete közti különbségnek első-sorban társadalmi vonatkozásairól beszélt (egynemű, szabad nép – nem egynemű, egy részében nem szabad nemzet),

³⁹ A kérdésre a szakirodalom viszonylag későn lett figyelmes, bár már Arany László felhívta rá a figyelmet: Tolnai Vilmos: *Arany János az „eposzi hitel”-ről*: EPhK 26, 1902., 73–75; Pap Illés: *Arany János az „eposzi hitel”-ről*: uo. 248–250; Ritoók Emma: *Arany János elmélete az époszról*. Bp. 1906. 18–25 (a kérdés első elemző tárgyalása); Gálos Rezső: *Arany János esztétikája*: EPhk 34, 1910., 751; Szinnyei Ferenc: *Arany János tudományos munkássága*: BpSzle 143, 1910., 215–217 (alig több mint a helyek felsorolása); Mitrovics Gyula: *Arany János esztétikája*: ItK 35, 1925., 176–177; stb.

az ötvenes és hatvanas években e különbségnek elsősorban művelődési – költői vonatkozásait dolgozta ki, változatlanul attól a céltől vezetette, hogy az évszázadok folyamán a néptől felkincselt anyagból és idomból teremtsen meg azt az alkotást, amelyet az egész nemzet úgy tud a magáénak elfogadni, mint Homéroszt a maga közönsége.

Arany Homérosz-értelmezésének azonban nemcsak a maga kora számára volt jelentősége, és nemcsak visszafelé vezetnek szálak Herderhez és a skótokhoz, hanem előre is, a XX. század felé, s nem állhatom meg, hogy ezekre legalább röviden ne utaljak. Arany a homéroszi költészetet szóbeli költészetnek tartotta. M. Parry óta (1932) ez a gondolat megint tért nyert. Előadó és hallgató kölcsönhatását Arany a népi mesemondók gyakorlatában figyelhette meg, az eposzt illetően inkább kikövetkeztette. W. Radloff óta ezt epikus énekmondók esetében annyian és annyifelé figyelték meg, hogy ma már közhelynek számít. A közönség „preventív cenzúrájáról”, amely elfogadja és fenntartja, vagy elveti és ezzel – írás nem lévén – örökre eltemeti a művet P. Bogatyrev és R. Jacobson írt, az énekmondók egymás közti kölcsönös kritikájáról, mellyel megakadályozzák a hagyományos stílusról és világréptől való eltérést V. Zsirmunszkij; a közösség ellenőrzésének jelentőségét a szövegazonosság megőrzésében G. S. Kirk emelte ki. Ha a belső idomot tipikus szerkezetnek, menetnek értjük (Arany a ballada vonatkozásában használja is ezt a szót), úgy W. Arend, Marót Károly vagy A. B. Lord munkáira utalhatok. Arany eposzfejlődési elgondolása tehát éppen nem tekinthető elavultnak.⁴⁰

⁴⁰ M. Parry: *Studies in the Epic Technique of Oral Verse-Making*. I. Homer and Homeric Style: Harvard Studies in Classical Philology 41, 1930., 73–147, és főleg II. The Homeric Language as the Language of an Oral Poet: uo. 43, 1932., 1–50. — W. Radloff: *Proben der Volkslitteratur der nördlichen türkischen Stämme*. V. 2. St. Petersburg 1885. XIX. — P. Bogatyrev—R. Jacobson: *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens*. Donum Natalicium Schrijnen. Nijmegen—Utrecht 1929. 900–13. V. M. Zsirmunszkij—H. T. Zarifov: *Уз-*

Ez az elgondolás azonban kétségkívül XVIII. századi előzményekre támaszkodik. Van azonban Arany Homérosz-értelmezésének egy olyan eleme, amely szinte teljesen egyedülálló a maga korában. Homéroszban a XVIII. század és jórészt a XIX. század is a naiv derű költőjét látta. Arany, aki a végzet-szerűséget az eposz, mindenféle eposz elengedhetetlen elemének tartotta, az Iliasban is ezt ismerte fel: Achilleusz a halálra szánt hős, akinek azért tudunk minden vadságot, kegyetlenséget megbocsátani, mert tudjuk, hogy halála felé megy. Achilleusz „végzetes” hős (ÖM X. 365–6). Bár Arany nem beszél tragédiáról, sőt, megkülönbözteti a tragédia-hőst az epikus hőstől – „a tragikai hős bátor a sors ellen, *míg* leküzdhetőnek hiszi; az eposz hőse bátor, *noha nem* hiszi annak”⁴¹ –, de amit az epikus hősről mond, semmivel sem kevésbé tragikus: ez a heroikus pesszimizmus magatartása. Ezzel Arany a XX. század derekának Iliasz-értelmezését, a tragikus Homérosz-értelmezést készítette elő.⁴²

Mert a századvég és a századforduló változást hozott a hagyományos ókorszemléletben és változást a Homérosz-képben. A társadalmilag, politikailag, szellemileg válság felé

бекский героический эпос. Moszkva 1947. 38–41. G. S. Kirk: *The Songs of Homer.* Cambridge 1962. 100–101. — W. Arend: *Die typischen Szenen bei Homer.* Berlin 1933; Marót, K.: *Les origines du poète Homère:* *Revue des Études Homériques* 4, 1934., 24–26 (és később többször); A. B. Lord: *Composition by Theme in Homer and Southslavic Epos:* *Transactions of the American Philological Association* 82, 1951., 71–80. — Arany is igazában azok közé a filológus költők közé tartozott, akiknek elmúltát Nietzsche oly fájdalmasan panaszolja i. m. 329.

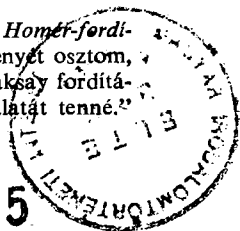
⁴¹ ÖM X. 367; vö. Tompának 1854. okt. 18.: ÖM XVI. 493; 1848. április 22-én Petőfinek Toldiról szólva így ír: „Drámai a föllépés, drámai, sőt, ha sokat nem mondok, tragikus a lelépés”.: ÖM XV. 201.

⁴² Erről bővebben: *A Homérosz-kép változásai a 20. században:* Magyar Tudomány 30, 1985., 813–814. A 19. században tudtommal csak G. W. Nitzsch látott Achilleuszban tragikus alakot: *De historia Homeri . . . meletemata.* II. Hannover 1837. 18–19, és későbbi munkáiban is.

menő kor számára a „csendes nagyság” egy kicsit a csendes unalommá kezdett válni, a filológusok vitái afelől, hogy miképpen *jött létre* az Iliasz, inkább bizarrnak, mint fontosnak látszott, hiszen a fontos az, hogy az Iliasz itt *van*, s talán még inkább, hogy az Odüsszeia itt van, a maga vándorló, különös világokat, nagy mélységeket megjáró, soha megnyugodni nem tudó hőisével. A XX. századi világirodalomnak két nagy összegező műve is nyúlt vissza Odüsszeusz alakjához, mint ősképhez, Joyce Ulyssese és Kazantzakis Odüsszeiája.

A változás a magyar irodalomban is megfigyelhető. Arany Homéroszhoz, elsősorban az Iliaszhoz fordult, mert a különbségek mögött, a funkciók eltérő betöltési módja mellett felfedezte a homéroszi költő és a maga vállalta szolgálat mély funkcionális azonosságát, s mert számára a „népi” Homérosz is a maga „nemzeti” tisztének lényegét tette benne tudatossá. Mások ugyancsak népi költőt láttak az Iliasz szerzőjében, csak éppen e költő és a „nép” kölcsönös viszonyának a maguk helyzetétől való különbözőségét nem látták, csak éppen „népen” a „paraszti egyszerűséget” értették. Ők is azt akarták, hogy a „nép” uralkodjék az irodalomban, csak míg Petőfi számára ez a forradalmat jelentette, számukra a problémamentes, patriarchális idillt. Sok forrásból táplálkozhatott ez a szemlélet: a ténylegesen élt, de megszürtén látott falusi életformából, a „modernség” elutasításából vagy észre sem vevéséből, a problémák elől való menekülésből, Arany-epigonizmusból és még sok másból. Ez a szemlélet is megteremtette a maga Homérosz-képének költői kifejezését, nem is rossz művészi színvonalon: Baksay Sándor rímes Iliasz-fordításában.⁴³ Az elgondolkoztató csak az, hogy Arany paródiát írt a klasszikusoknak „igaz magyarsággal” való fordításáról.

⁴³ A fordításról magasztalólag Radó Antal: *Magyar Homér-fordításokról*, It 1, 1912., 238–279, én inkább Babits véleményét osztom, aki *Dante fordítása* c. tanulmánya jegyzetében így ír Baksay fordításáról: „Kitűnő mű, anélkül, hogy a jó fordítás szolgálatát tenné.” Ugyanez áll Mészöly Gedeon Odüsszeia-átköltésére is.

Az Odüsszeia felé fordulás a magyar századelőn is végbe ment, közvetlen és jelképes értelemben egyaránt, nem később, mint nyugaton. A messze, messze vágyódó, az új vízeken járni akaró, a lélek nem polgári vágyait melengető, vagy a tilos szépségek, halálos gyönyörűségek után sóvárgó nemzedék Odüsszeuszban értelmezte önmagát, az ünnepélyes és komoly, de már hideggé és merevvé vált pénelopéi világból elvágyódó, kalandkereső Odüsszeuszban. Így Babits a Szirén-novellában, így Móricz az Odüsszeusz-drámában.⁴⁴

Közben Homérosz ismét nyelvi-stilisztikai probléma is lett. A történeti látásmódtól való fokozatos elfordulás jegyében a nyelvtudományban is a nyelvet mint szinkronikus rendszert vizsgáló szemlélet érvényesült. Így vizsgálta M. Parry a homéroszi nyelvet is mint formulák, formula-típusok és formula-rendszerek összességét.⁴⁵ Parry számára ez nemcsak annak megállapítását jelentette, hogy a homéroszi nyelv hagyományos nyelv, s egyéni sajátosságoknak itt alig nyílik tere (tehát Parry is feloldotta a költő-személyiséget, csak nem a népben, mint Vico, hanem a nyelvben), de annak a kérdésnek a felvetését is, hogy lefordíthatók-e a formuláris használatban megkopott, nem egyéni sajátosságokat kifejező, hanem egy bizonyos fajtához való tartozást jelölő homéroszi jelzők. Ismét egy XVIII. századi kérdés, de egy magát nem történetiségben, hanem jelenidejűségben értelmező kor által feltéve, amely Homéroszban is azt keresi, mi az, ami benne megjelenik és hogyan, nem pedig azt, miképpen alakult ki az. Erre a kérdésre felelt az ellenkező előjelű, de szintén a történetiséget félretelőlő megközelítés, amely az Iliasban egyetlen nagy alkotó tudatos művészetének megjelenését látta, mely tehát a XVIII. század „individualista” vonalát folytatta – új helyzetben.

⁴⁴ Az előbbi elemzésére magam is kísérletet tettem: *Babits és az antikvitás*. It 66, 1984., 586–594.

⁴⁵ M. Parry összes dolgozata: *The Making of Homeric Verse. The Collected Papers of Milman Parry*. Oxford 1971; első dolgozata: *L'Épithète traditionnelle dans Homère*. Paris 1928.

Ebben az összefüggésben értékelendők Devecseri Gábor Homérosz fordításai, aki mintegy a költői nyelv Odüsszeuszaként a költői nyelv új tájait, az új meg új nyelvi kalandokat kereste. Ő igenis lefordítandóknak tartotta a homéroszi jelzőket, és pedig pontosan, az összetetteket is; megtartandónak tartott minden homéroszi sajátást, a sokszoros ismétléseket is, mert függetlenül attól, hogy milyen előzményekre mennek vissza, a művész autonóm világának kifejeződését látta bennük.⁴⁶ Nem egy naivan egyszerű nyelvet, naivan egyszerű világot, hanem egy a barokk zene nagy mestereinek műveihez hasonló, sokszólamú harmóniát. Devecseri pontos, szó szerint fordításai meglepő, új szokatlan szépségekkel gazdagították a magyar nyelvet. Jelentőségük azonban több ennél. Attól megkímélhetem az olvasót – szerette mondani – , hogy a görög nyelvet megtanulja, de attól nem, hogy görögül gondolkodni megtanuljon. Olyan kor nézete ez, amely Homéroszban egy sokszínű világ összhangjának megvalósulását látta, mert a maga számára ezt tartotta értéknek, egy pusztító háború után ezt remélte és ezt kellett egyre fájóbban hiányolnia, olyan koré, amely az egymás gondolkodásába való belehelyezkedni tudást az önnön identitásának fel nem adása mellett fontosnak, célnak tekinti, amely cél éppen a műfordítás sajátos kettősségében is valósul meg. Így lett Devecseri számára a XX. század középi ember önértelmezése a Homérosz-fordítás.

⁴⁶ Összefoglalóan a *Kalauz Homéroszhoz c.* tanulmányában, az azonos című kötetben, Bp. 1970. 7–103, de számos mai tanulmányában is, pl. *Líra az eposzról*: uo. 104–122; *Homéroszról és a Homérosz-fordításról*: Műhely és varázs. Bp. 1959. 50–87; stb.